

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

**О Н О В Л Е Н Н Я З М І С Т У , Ф О Р М Т А
М Е Т О Д І В Н А В Ч А Н Н Я І В И Х О В А Н Н Я
В З А К Л А Д А Х О С В І Т И**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 25

Заснований в 1996 році

Рівне – 2003

ББК 74.20

О - 59

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць.

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 25. — Рівне: РДГУ, 2003. — 196 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії педагогіки, психології, дидактики, історії педагогіки, методики навчання, виховання, розвитку, трудової та графічної підготовки і профорієнтації дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:**Головний редактор** доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН**Мітюров Борис Никифорович** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України **Бех Іван Дмитрович** (Інститут проблем виховання АПН України);доктор педагогічних наук, професор **Будний Богдан Євгенович** (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);кандидат педагогічних наук, професор **Воробйов Анатолій Миколайович** (заступник головного редактора, Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України **Дем'янчук Анатолій Степанович** (Рівненський економіко-гуманітарний інститут);доктор педагогічних наук, професор **Коваль Ганна Петрівна** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Лисенко Неля Василівна** (Прикарпатський педагогічний університет ім. В. Стефаника);доктор педагогічних наук, професор **Лісова Світлана Валеріївна** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Павлютенков Євген Михайлович** (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів)доктор психологічних наук, професор **Пасічник Ігор Демидович** (Університет "Острозька Академія");кандидат педагогічних наук, професор **Поніманська Тамара Іллівна** (Рівненський державний гуманітарний університет)доктор психологічних наук, професор **Савчин Мирослав Васильович** (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);доктор психологічних наук, професор, дійсний член МАПН **Сергєєв Олександр Васильович** (Запорізький державний університет)доктор педагогічних наук, професор **Сметанський Микола Іванович** (Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського);доктор педагогічних наук, професор **Терещук Григорій Васильович** (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН **Тищук Віталій Іванович** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Хом'як Іван Миколайович** (Рівненський державний гуманітарний університет);кандидат педагогічних наук, професор **Янцур Микола Сергійович** (заступник головного редактора, відповідальний секретар, Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 6 від 31.01.2003 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.

Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 07 — 6.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2003

контекстуального, інтегративного. Дані три складових опосередковуються рівнями смислової сфери.

Так, результати формуючого експерименту показали, що найбільш важливими для розвитку діалогічних якостей пізнавальної діяльності старшокласників є дискретні впливи. Вони являють собою задалегідь організовані вчителем різного роду проблемні ситуації, розв'язання яких потребує переосмислення звичайних засобів дій. У відповідності до складових концептуальної моделі дискретні впливи спрямовані на розвиток певної підструктури смислової сфери мислення та поділяються за цією ознакою на інтелектуально-рефлексивні, особистісно-рефлексивні та комунікативні (значення за підструктурами і визначають ступінь розвитку діалогічних якостей пізнавальної діяльності особистості).

Статистична обробка результатів проведеного дослідження підтвердила, що запропоновані педагогічні впливи дійсно сприяють розвиткові діалогічних якостей пізнавальної діяльності старшокласників. Тому їх використання на уроках світової літератури є доцільним та навіть необхідним з метою активізації мислительної та пізнавальної діяльності та діалогічної взаємодії, формування творчої особистості старшокласника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Оконь В. Основы проблемного обучения. – М.: Просвещение, 1968. – 208 с.
2. Оконь В. Процесс обучения. – М.: Учпедгиз, 1962. – 304 с.
3. Школа диалога культур: Идеи. Опыт. Проблемы / Под ред. В.С. Библера. – Кемерово, 1993.
4. Івашкевич Е.З. Розвиток у старшокласників діалогічних якостей пізнавальної діяльності (на матеріалі курсу “Світова література”) // Дис...канд..психол.наук. – К.,2002. – 255с.
5. Camerad J., Epling W.F. Successful problem solving as a function of interaction style for non-native students of English // Applied linguistics.– Oxford, 1989. – V.10.– № 4. – P. 392-403.
6. Moscovici S., Doise W., Duling R. Studies in group decision: Differences of position, differences of opinion and group polarisation. – Europ. J.Soc. Psychol., 1972. – Vol.2. – 402 p.
7. Newell A., Simon H. A. Human problem Solving. – Englewood Cliffs. – 1979. – XIV. – 920 p.
8. Peterson A.F. Why children and young animals play: A new theory of play and its role in problem solving.– Copenhagen: Munksgard, 1988. – 56 p.
9. Malzman I., Eisman E., Broks L.D., Smith W.A. Task instructions for anagrams following different task instructions and tracing // Journal of Experimental Psychology. – 1956, Vol. 51. – P. 418–420.

Одержано редакцією 26.12.2002

УДК 37: 364. 272

В.О. САВУЛЯК

ПСИХОСОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ НАРКОТИЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ

Робота виконана за підтримки Програми підтримки досліджень Фонду “Відкрите суспільство”, грант №1555/2000.

Основна частина користувачів наркотиків в Україні – молодь. І це не випадково. На підлітковий і юнацький вік припадає пік змін, стресів, які молоді люди не завжди здатні подолати. Особливо гостро переживаються розбіжності між новими потребами та життєвими обставинами, що обмежують можливість реалізації цих потреб. У підлітковому віці відбуваються кардинальні перетворення різних сфер психіки, значні зміни стосуються мотиваційної сфери. Виникають і набувають визначеності моральні переконання. У кінці перехідного періоду актуалізується таке новоутворення, як самовизначення, тобто усвідомлення себе в якості члена суспільства [6].

Розглядаючи процес психологічного дорослішання, вчені виділяють такі його аспекти, як пристосування до особливостей власного тіла та його змін, когнітивний і особистісний розвиток, статеве дозрівання та специфічні для кожної статі проблеми, а також відокремлення від родини [8].

Стає актуальним порівняння себе з ровесниками. Важливою рисою, що набувається в юності, є здатність до самоспостереження. Аналізуючи фактори, які впливають на розвиток особистості, слід зазначити, що структура особистості не визначається впливом генетичної та конституційної основ і біологічної перебудови. Процес дозрівання залежить переважно від оточуючого середовища. Визначальну роль відіграє сім'я, соціальне становище та референтна група.

Розвиток особистості підлітка відбувається нерівномірно, характерними для цього віку є кризи розвитку. Серед різновидів кризи можна назвати такі [4]: порушення статевого розвитку; кризи ідентичності та авторитетів; переживання відчужень: деперсоналізація (зміна у сприйнятті самого себе) і дереалізація (зміна сприйняття зовнішніх обставин); порушення оцінки свого фізичного образу (дисморфофобія); нарцистичні кризи; суїцидальні спроби; асоціальність, делінквентність і соціальна занедбаність.

Кризи розвитку спричиняють екстремальні ситуації у випадках, коли переживання та дії підлітка ведуть до перекручення стосунків із дійсністю або роблять його небезпечним для самого себе чи оточуючих.

Життєві складності, з якими зустрічаються підлітки, різноманітні стресові впливи вимагають певних стратегій подолання перешкод. Ці стратегії являють собою варіанти подолання стресу або копінг-реакції. Даний термін – копінг (coping) – визначається як “процес конструктивного пристосування, в результаті якого особа виявляється спроможною справлятися з наявними вимогами таким чином, що труднощі долаються, виникає відчуття росту власних можливостей, а це, в свою чергу, веде до позитивної самооцінки” [8]. Від того, як відповідає підліток на актуальні вимоги середовища, які способи і стилі подолання стресу у нього проявляються і закріплюються, залежить розвиток особистості у підлітковий період а також подальші перспективи.

Механізми подолання емоційного стресу у підлітків визначають розвиток і формування різних варіантів поведінки, що ведуть до адаптації або дезадаптації індивіду [10]. Ці поведінкові моделі можуть змінювати одна одну внаслідок певного прогресивного розвитку, а можуть мати ригідний, фіксований характер із поступовим ускладненням, що спричиняє виникнення порушень. Реалізація механізму подолання стресу відбувається на різних взаємозалежних рівнях: емоційному, когнітивному, соматичному, поведінковому. Найбільш чіткому вимірюванню підлягає поведінковий рівень реалізації механізму подолання стресу. Виражений вплив на подолання стресу має система соціальної підтримки індивіду (перш за все сім'я та найближче оточення) та здатність до її сприйняття.

Слід зазначити, що у підлітковому віці відбуваються помітні зміни у ставленні до сім'ї. Дозрівання когнітивних і емоційних функцій може призвести до того, що молоді люди використовують свої нові здібності у формі критики та протидії цінностям, установкам і способу дії дорослих. Часто це призводить до конфліктів з батьками, особливо, якщо в родині панує нетерпимий і обмежувальний тип виховання. Група ровесників як джерело соціалізації значною мірою заміщає батьків. Переміщення центру соціалізації з родини в групу ровесників призводить до послаблення емоційних зв'язків із батьками та заміни їх взаємостосунками із багатьма людьми (групами), що менше впливають на особистість як ціле, але формують певні способи її поведінки. Відхід від батьківського дому відображається не на всіх формах поведінки, поглядах і установках. Незважаючи на зменшення впливу сім'ї в період дорослішання, вона залишається важливою референтною групою. Хоча процес відходу від сім'ї – обов'язкова умова досягнення самостійності, відокремлення від батьків у більшості випадків є тимчасовим і неповним. Першочерговою метою нашого дослідження було здійснення теоретичного аналізу наукової інформації щодо психологічних, соціальних причин звернення підлітків до наркотиків.

У ході розвитку особистості підлітка відбувається або поступальний розвиток із формуванням адаптивної поведінки, або дезадаптація, саморуйнування. Слабкість адаптаційних можливостей, негативна сімейна ситуація, наявність несприятливого соціального оточення та інші фактори нерідко призводять до того, що підлітки виявляються неспроможними успішно долати кризи і стреси та звертаються до наркотиків. Наркотики, з їх миттєвою ілюзією благополуччя стають для підлітків засобом вирішення будь-яких нездоланих до того проблем.

Сучасною наукою зібрано значний масив даних стосовно ролі психосоціальних факторів у прилученні до наркотиків. Розглянемо теперішнє та недавнє минуле цих досліджень. У 70-х роках почалося активне дослідження психосоціальних факторів – детермінант наркотичної залежності. Ці дослідження проводилися за участю великої кількості підлітків, у яких діагностувався широкий спектр психологічних і соціальних характеристик. Хоча й було виділено деякі загальні тенденції, виявились також окремі розбіжності у результатах, які важко було пояснити. У якості найвагомійших причин, що призводять молодих людей до вживання наркотичних речовин, називались низька особистісна компетентність і слабе почуття соціальної відповідальності [26], вплив друзів і знайомих [18], особистісне невдоволення та відчуження від батьків [23], неконвенційність і схильність до девіантності [16], прагнення до пошуку різноманітних і незвичних вражень [25].

Д.Кендел для пояснення цих суперечливих результатів запропонувала теорію “стадій” [18]. Автор стверджувала, що відмінні набори етіологічних змінних пов'язані з різними стадіями вживання наркотиків. Хоча ця теорія і була підтверджена деякими з отриманих результатів, однак вона не пояснювала той факт, що різні фактори-предиктори виявляються пов'язаними з однією й тією ж стадією розвитку наркозалежності. Наприклад, Х.Каплан [19] і Р.Джессор та С.Джессор [16], вивчаючи початкову стадію вживання марихуани, отримали відмінні дані щодо ролі самоповаги. У Х.Каплана низька самоповага виявилась предиктором вживання марихуани, а у Р.Джессора і С.Джессора – ні.

Ще одним варіантом пояснення суперечливих результатів стало постулювання існування декількох типів (на основі урахування шляхів і механізмів прилучення до наркотиків) користувачів наркотичних речовин [15]. Одним з таких типів є ятрогенний, або медично-індукований. До цього типу відносяться особи, які, почавши приймати наркотичні препарати в ході медичного лікування, у подальшому виявились залежними від них. Для ятрогенного типу буде важко виявити вплив сімейних, соціальних і особистісних змінних в якості предикторів вживання наркотиків.

Існує й інший тип користувачів наркотичних речовин. Він включає людей, в яких є ті чи інші проблеми в сфері соціальних стосунків. Порушення нормальних дитячо-батьківських взаємин, слабе залучення до організованих соціальних груп, а також недостатня кількість контактів з ровесниками

можуть спонукати декого з підлітків до вживання наркотиків. Результати досліджень засвідчують, що особи зазначеного типу складають переважну частину користувачів наркотиків. Так, користувачі наркотичних препаратів, у порівнянні з тими, хто їх не вживає, відрізняються нонконформізмом і слабким залученням у між особистісні контакти та соціальні групи типу релігійних [15].

Але положення про те, що молоді люди, які є користувачами наркотиків, менш соціалізовані, не підтверджується рядом емпірично встановлених фактів. Існують дані, що в деяких квазірелігійних культурах практикується вживання наркотичних засобів, таких, наприклад, як ЛСД. Зафіксована і роль ровесників у прилученні підлітків до наркотиків. Отже, варто говорити ще про один тип користувачів наркотиків, які представлені тими людьми, чиє найближче оточення позитивно ставиться до наркотиків. Встановлено, що “навчання” нетрадиційним нормам, моделювання батьківського вживання наркотиків, перебування у середовищі, де розповсюджене вживання наркотичних препаратів, можуть бути важливими факторами наркотизації молоді [15].

Проблеми з інтерпретацією суперечливих результатів були вирішені вченими у 80-х роках. З того часу в науці стало домінувати уявлення про багатофакторну детермінацію вживання молодими людьми наркотиків. У якості основних причин, що провокують вживання наркотиків було названо: соціальні, сімейні, міжособистісні та внутрішньоособистісні.

Важливу роль у прилученні до наркотиків відіграють особливості виховання і соціалізації підлітка. У ранньому соціальному оточенні дитини, як правило домінують батьки, тому активно вивчались ранні дитячо-батьківські взаємостосунки наркоманів. Остаточно встановлено, що вживання батьками наркотичних препаратів і їх неефективні способи контролю за дитиною призводять до вживання нею, при подорослішанні, аналогічних препаратів [13, 24]. Сімейна нестабільність і неорганізованість, відторгнення з боку батьків, а також батьківські гіпер- або гіпоопікування виявляються критичними чинниками в плані наркотизації молодих людей.

Існує декілька типів сімейних взаємостосунків, що є найнесприятливішими щодо прилученням підлітка до наркотиків [2]. Найперше, це гіпопротекція та бездоглядність, коли дитина виховується в умовах явного чи прихованого емоційного відторгнення. Небезпечною є також гіперпротекція: або як домінування батьків, що блокують будь-які прояви самостійності дитини, або як потурання, коли батьки намагаються позбавити дитину усіх, навіть найнезначніших труднощів. Характерними особливостями психологічної ситуації в сім'ї, що провокує вживання наркотиків, називають:

- автономію та сепарацію окремих членів сім'ї, відсутність взаємності в емоційних контактах, незацікавленість членів сім'ї справами одне одного;
- хронічний конфлікт між подружжям або між батьками і дітьми;
- ригідність, псевдо солідарність сім'ї, коли спостерігається незаперечне домінування одного з членів сім'ї, жорстка регламентація сімейного життя;
- конформізм і потурання з боку батьків, що доходить до готовності виконувати будь-які забаганки дитини;
- використання дитини як засобу тиску і маніпулювання у подружніх взаємостосунках;
- непослідовність у стосунках із дитиною: батьки до наближають дитину до себе, то віддаляють, незалежно від особливостей її поведінки.

Д.Баер і Дж.Коррадо виявили, що ранній досвід сімейного виховання (недостатність батьківської уваги та позитивних емоцій у дитинстві, суворі фізичні покарання) є значимим фактором в плані подальшого вживання наркотиків [11]. Ряд сімейних змінних (структура сім'ї; особливості стосунків у сім'ї; вживання матір'ю алкоголю та наркотиків; кримінальна поведінка батьків) досліджувались в якості предикторів наркотизації делінквентних підлітків із неповних сімей [14]. У таких сім'ях порівняно із нормальними сім'ями був вищий рівень кримінальності, матері частіше вживали алкоголь і наркотики, іншими були міжособистісні стосунки. Слід зазначити, що кримінальність матерів і наявність у них проблем із вживанням наркотиків виявились більш важливими факторами щодо прогнозування наркотичної залежності, аніж особливості структури та спілкування в сім'ї.

Ретроспективні оцінки дитячої сімейної ситуації, зроблені молодими людьми, що вживають наркотики, також є джерелом відомостей щодо ролі сімейних факторів у прилученні до наркотиків. Д.Нурко та інші виявляли думку дорослих наркоманів щодо поводження з ними батьків у підлітковому віці. Ці дані порівнювались з оцінками наркоманами власної батьківської поведінки. Наркомани, згадуючи поведінку своїх батьків, зазначали, що їх матері були більш відповідальними та заглибленими у процес виховання, аніж батьки. Значимі відмінності між наркоманами та їх батьками (в уявленні наркоманів) були зазначені стосовно прив'язаності, відповідальності, способів підтримки дисципліни і покарання. Наркомани вважали, що їх стиль виховання більш ефективний, аніж у їх батьків [21].

Т.Дішон та інші продемонстрували, що вживання батьками наркотичних речовин призводило до раннього прилучення їх дітей до цієї згубної звички. Слід зазначити, що вплив батьківської залежності від наркотиків був як прямим (моделювання батьківської поведінки та значна можливість доступу до наркотиків), так і опосередкованим (у зв'язку зі зменшенням батьківського контролю за дитиною). Батьки – користувачі наркотиками мало займаються вихованням дітей, внаслідок чого вони залишаються

кинутими напризволяще. Суттєво зростає ризик залучення таких дітей у делінквентні групи ровесників. Саме такі групи стають місцем, де діти батьків-наркоманів починають вживати наркотики.

Велике значення сім'ї у формуванні наркотичної залежності підтверджується також тим фактом, що психологічна робота з сім'єю дозволяє успішно боротися із вживанням підлітками наркотиків [29]. Важливо й те, що подібний підхід нерідко виявляється більш ефективним, ніж індивідуальна робота [27].

Виділено три характерні родинні ознаки, що є важливими в плані наркотизації підлітків членів цих родин. Перша особливість стосується ефективності та позитивності стосунків між батьками і дітьми. У сім'ях, де більші згуртованість і зацікавленість членів сім'ї одне в одному, меншою є ймовірність, що діти почнуть вживати наркотики. Другою значимою особливістю є характер ціннісних орієнтацій сім'ї. Якщо у сім'ї культивується консерватизм і повага до соціальних інститутів, стиль виховання буде більш директивним і контролюючим, аніж у сім'ях з ліберальними поглядами. У "ліберальних" сім'ях дітям надається більше свободи, що не завжди йде їм на користь. У тому випадку, коли ровесники підлітка вживають наркотики, подібне вільне виховання не створює перешкод для спілкування і переймання у цих ровесників згубних звичок. Третьою особливістю, що є критичною щодо прилучення дитини до наркотиків, слід вважати наркотичну залежність когось із батьків. Якщо один або обидва батьки вживають наркотичні препарати, то ймовірно їх дитина також вибере подібний дезадаптивний спосіб поведінки.

Крім особливостей сімейної ситуації суттєву роль в наркотизації підлітків може відігравати його найближче соціальне оточення. Доведено факт впливу ровесників на початок і продовження вживання наркотичних речовин молоддю. У підлітковому віці ровесники стають важливим джерелом інформації та моделей поведінки. Для багатьох підлітків мотив наслідування зразка дій, прийнятого в групі, виявляється найбільш значимим і дієвим. Якщо ж у групі ровесників наявне позитивне ставлення до наркотиків, то небагато з її членів може утриматись від спокуси хоча б одноразового її вживання. Чим більше ровесників вживають наркотичні препарати, тим ймовірніше, що підліток також почне цим займатись. Перебуваючи серед ровесників-користувачів наркотиків, підліток має водночас і зразок для наслідування, і реальну можливість їх спожити. Безперечно, в такій ситуації прилучення молодої людини до наркотиків стає цілком ймовірним.

Деякі фахівці вважають роль ровесників у наркотизації молодих людей визначальною. Е.Оеттінг і Ф.Бовайс запропонували новий підхід до вивчення впливу численних змінних на формування в підлітків наркотичної залежності [22]. Ці вчені виділили 5 груп змінних, що є значимими: соціальна структура, особливості соціалізації, психологічні характеристики, установки і переконання, способи поведінки. Хоча раніше деякі автори використовували такі або подібні набори змінних, особливість підходу Е.Оеттінга та Ф.Бовайса полягає в тім, що найближче оточення (найкращий друг, товариш) опосередковує вплив будь-якої з 5 груп змінних на вживання наркотиків. В залежності від того, якими є характер цих змінних, вони або застерігають підлітка від наркотиків, або, навпаки створюють передумови для наркотизації. Те, якою мірою різні передумови провають початок вживання наркотичних речовин, визначається саме найближчим соціальним оточенням підлітка. Воно може мати як проваючий, так і стримуючий вплив.

Вивчаючи процес соціалізації молодих людей, Е. Оеттінг і Ф.Бовайс продемонстрували евристичність свого підходу. Вони виявили, що сімейна згуртованість, ставлення до наркотиків у сім'ї, шкільна адаптованість, релігійність чинять непрямий, опосередкований вплив на вживання підлітками наркотичних речовин. У якості проміжної, пов'язуючої ланки виступає саме спілкування з ровесниками. Подібні результати були отримані Р.Сеймом та іншими, які виявили, що найближче соціальне оточення молодої людини, опосередковуючий вплив на неї емоційного дистресу, є провідним предиктором вживання наркотиків [28].

Свою роль у формуванні наркотичної залежності відіграють особистісні властивості підлітка. Багато особистісних рис виявились пов'язаними із вживанням наркотичних речовин. Якщо молодій людині властиві недисциплінованість, зневажання загально визнаними соціальними нормами, імпульсивність, потреба у нових враженнях, екстравертованість, то ймовірність її прилучення до наркотиків збільшується.

С.Єлшанський повідомляє про наявність у структурі особистості хворих на наркоманію сильного прагнення нових переживань та відчуттів, а також схильності до ризикованої соціальної поведінки та порушень існуючих морально-етичних заборон [3]. М.Рохліна і В.Новак виявили у 64% хворих на ефедронову наркоманію в преморбіді особистісні девіації, частіше у вигляді акцентуації характеру. Особистісні девіації проявлялись у підвищеній збудливості, емоційній нестійкості, патологічній конформності, схильності до істеричних реакцій [9].

Видаються цікавими результати дослідження психологічних властивостей підлітків, що проживають у максимально "нарконебезпечному" середовищі, але тим не менш не мають досвіду вживання наркотичних речовин [7]. Виявлено, що найменшою є небезпека наркотизації тих підлітків, яким притаманні такі властивості: самореферентність; соціальна компетентність, у тому числі здатність конструктивно поводитися в конфліктних ситуаціях; адекватна самооцінка; здатність контролювати

прояви своїх афектів; здатність до відстроченої розрядки напруги.

Особистісний аспект детермінації вживання наркотичних препаратів розглядається в теорії регулювання негативних афектів. У даній теорії акцентується увага на переживанні підлітками стресів і ролі наркотиків у їх подоланні. Емоційна напруга і тривога, які виникають внаслідок фрустрації провідних потреб особистості, спонукають підлітка до дій, спрямованих на усунення відчуття психічного дискомфорту. Нерідко в якості засобу подолання стресу виступає прийом наркотиків [1]. За допомогою наркотичних речовин підлітки намагаються позбутися негативних емоцій, викликаних складними життєвими обставинами. Дослідження засвідчують, що існує взаємозв'язок між вживанням молодими людьми наркотиків і переживанням ними негативних емоцій. Виявлено, що стресогенні події в житті підлітка передували зверненню до наркотиків [30] показали, що неконтрольовані негативні життєві події викликали у підлітків відчуття втрати контролю за тим, що відбувається, та безглуздості життя, що, у свою чергу, провокувало звернення до наркотичних речовин. І, навпаки, підлітки, які володіють умінням долати стресові ситуації, демонструють більшу стійкість щодо спокуси вживання наркотиків [20].

Наркотизації підлітків сприяють також складні соціально-економічні умови сучасності. Все частіше вживання наркотиків стає способом адаптації до найближчого соціального оточення і вирішення особистісних проблем. В Україні у другій половині 90-х років загальна кількість наркоманів, що перебувають на обліку в медичних закладах, досягла 65 тис чоловік. На думку фахівців, це лише "верхівка айсбергу", а реальна кількість наркоманів в Україні сягає близько 250 тисяч чоловік [5].

Означена ситуація вимагає підвищення ефективності антинаркотичної освіти. Просвітницька політика та пропаганда, які здійснюються засобами масової інформації, проводяться в навчальних закладах, організаціях із соціальної роботи з населенням, часто мають "шоковий" характер, а наслідком є розкручування репресивного механізму та виштовхування підлітків у криміногенне середовище. Подібній інформаційній політиці слід протиставити надання підліткам об'єктивної інформації про наркотизації та її наслідки, до того ж такої інформації, яка б викликала у них довіру.

Важливим завданням стає розробка і реалізація в межах державної політики альтернативних поведінкових технологій стосовно користувачів наркотиків. Необхідним є створення і впровадження молодіжних програм здорового способу життя, метою яких було би формування у молоді соціально прийнятних моделей способу життя, що надають можливості для само актуалізації особистості. Вибір таких моделей особистістю повинен бути вільним, відповідальним, не нав'язаним іззовні.

Вивчення і вирішення проблеми наркотизації молоді потребує комплексного міждисциплінарного підходу. Успіх у подоланні цього негативного явища стане можливим лише за умови координації зусиль усіх структур, що мають відношення до проблеми наркотизації молоді. Слід визнати надзвичайно важливою роль соціально-педагогічних і психологічних структур на профілактичному та реабілітаційному етапах боротьби з молодіжною наркоманією.

Практика антинаркотичної діяльності цих організацій засвідчує: не страх покарання здатен утримати молоду людину від вживання наркотиків, а соціальна і психологічна підтримка на її адресу. Саме тому ефективною буде та стратегія попередження наркоманії, яка включатиме вияв груп ризику, аналіз кризових ситуацій в молодіжному середовищі та розробку заходів соціально прийнятної вирішення цих ситуацій. З'ясувати фактори ризику прилучення підлітків до наркотиків в умовах сучасного українського суспільства є метою нашого подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Валентик Ю.В., Зыков О.В., Цетлин М.Г. Теория и практика медико-социальной работы в наркологии. – М., 1997. – 389 с.
2. Дроздова В.А. Социально-психологические факторы риска развития аддиктивного поведения. //Профилактика девиантного поведения в молодёжной сфере. Проблемы и перспективы. – Омск, 1998. – С.36-40.
3. Елшанский С.П. Особенности личности больных опийной наркоманией. //Личность и общество: актуальные проблемы современной психологии. – М., 2000. – С. 84-85.
4. Кон И.С. Психология ранней юности. – М., 1989. – С. 238-239.
5. Криминогенная ситуация в Украине. – К., 1998. – С. 110
6. Обухова Л.Ф. детская психология. – М., 1996. – С. 354-361
7. Пути и методы предупреждения подростковой и юношеской наркомании. – Самара, 1999. – 386 с.
8. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст. //Проблемы становления личности. – М., 1994. – С.149-150.
9. Рохлина М.Л., Новак В.В. Аффективные нарушения у больных эфедронной и первитиновой наркоманиями. //Актуальные проблемы медико-социальной реабилитации больных алкоголизмом и наркоманией. – М., 1994. – С. 49-53.

10. Сирота Н.А., Ялтонский В.М. Копинг-поведение и психопрофилактика психосоциальных расстройств у подростков. //Обзор психиатрии и медицинской психологии. – Л., 1994, 1. – С. 63-74.
11. Эйдемиллер Е.Г., Юстицкий В.В Семейная психиатрия. – Л., 1990. – С. 87-91.
12. Baer, D.J., & Corrado, J.J. Heroin addict relationship with parents during childhood and early adolescent years. //Journal of Genetic Psychology. – 1974. – 124. – Pp. 99-103.
13. Brook, J.S., Whiteman, M., & Gordon, A.S. Stages of drug use in adolescence: Personal, peer, and family correlates. //Developmental Psychology. – 1983. – 19. – Pp. 269-277.
14. Dishion, T.J., Patterson, G.R., & Reid, J.R. (1988). Parent and peer factors associated with drug sampling in early adolescence. In E.R. Rahdert & J.Grabowsky (Eds.), Adolescent drug abuse. Rockville, MD: National Institute on Drug Abuse.
15. Foxcroft, D. R., & Lowe, G. Adolescent drinking behavior and family socialization factors: A meta-analysis. //Journal of Adolescence. – 1991. – 14. – Pp. 255-273
16. Gabel, S. et al. Family variables in substance-misusing male adolescents: The importance of maternal disorder. //American Journal of Drug and Alcohol Abuse. – 1998. – 24.1. – Pp. 61-84.
17. Gorsuch, R. L., & Butler, M. C. Initial drug abuse. //Psychological Bulletin. – 1976. – 83. – Pp. 120-137.
18. Jessor, R., & Jessor, S. L. Theory testing in longitudinal research on marijuana use. In D. B. Kandel (Ed.), Longitudinal research on drug use. – Washington, D. C.: Hemisphere, 1978.
19. Kandel, D. B. Convergences in prospective longitudinal surveys of drug use in normal populations. In D. B. Kandel (Ed.), longitudinal research on drug use. – Washington, D. C.: Hemisphere, 1978.
20. Kandel, D. B., Kessler, R. C., & Margulies, R. Z. Antecedents of adolescent initiation into stages of drug use. In D. B. Kandel (Ed.), longitudinal research on drug use. – Washington, D. C.: Hemisphere, 1978.
21. Kaplan, H. B. Increase in self-rejection as an antecedent of deviant responses. //Journal of Youth and Adolescence. – 1975 – 4. –Pp. 281-292.
22. Nathan, P. E. The addictive personality is the behavior of the addict. //Journal of Consulting and Clinical Psychology. – 1988 – 56. – Pp. 183-188.
23. Newcomb M. D., & Harlow L. L. Life events and substance use among adolescents. //Journal of Personality and Social Psychology. – 1986. – 51. – Pp. 564-577.
24. Nurco D. N. The family experiences of narcotic addicts and their subsequent parenting practices. //American Journal of Drug and Alcohol Abuse. – 1998. – 24.1. – Pp. 37-59
25. Oetting, E. R., & Beauvais, F. Peer cluster theory, socialization characteristics and adolescent drug use. //Journal of Counseling Psychology. – 1987. – 34 – Pp. 205-213.
26. Pandina, R. J., White, H. R., & Yorke, J. Estimation of substance use involvement. //International Journal of the Addictions. – 1981. – 16. – Pp. 1-24.
27. Pandina, R. J., & Johnson, V. Familial drinking history as a predictor of alcohol and drug consumption among adolescent children. //Journal of Studies on Alcohol. – 1989. – 50. – Pp. 245-254.
28. Segal, B., Huba, G. J., & Singer, J. L. Prediction of college drug use from personality and inner experience. //International Journal of the Addictions. – 1980. – 15. – Pp. 849-867.
29. Smith, G. M., & Fogg, C. P. Psychological predictors of early use late use and nonuse of marijuana among teenage students. In D. B. Kandel (Ed.), longitudinal research on drug use. Washington, D. C. Hemisphere, 1978.
30. Stanton, M. D. Family treatment approaches to drug abuse problems: A review. Family Process. – 1980. – 18. – Pp. 251-280.
31. Swaim, R. C., Oetting, E. R., Edwards, R., & Beauvais, F. Links from emotional distress to adolescent drug use: A path model. //Journal of Consulting and Clinical Psychology. – 1989. – 57. – Pp. 227-231.
32. Szapocznik, J. et al. Conjoint versus one-person family therapy. //Journal of Consulting and Clinical Psychology. – 1986. – 54. – Pp. 395-397.
33. Wills, T. A. Stress and coping in early adolescence: Relationships to substance use in urban samples. Health Psychology. – 1986. – 5. – Pp. 503-529.

Одержано редакцією 20.11.2002

УДК: 37. 159.923.2: 316.628

В.І.БЕЗЛЮДНА

АКТУАЛІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОТРЕБИ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Комуникативна потреба належить до фундаментальних соціогенних потреб людини. Перші її прояви з'являються в ранньому онтогенезі і виступають ознаками соціалізації дитини. Маючи одну і ту ж природу, потреба у спілкуванні з дорослими та потреба у взаємодії з однолітками відіграють різну роль у загальному процесі психічного розвитку. Дякуючи контактам з дорослими, у дитини вибудовується загальна лінія особистісного становлення, формується зміст психічного життя, визначається його

ЗМІСТ

Вступне слово	3
1. Гавриш Н.В. Педагогічний погляд на дитячу творчість як явище культури.....	4
2. Воробйов А.М. Місце соціокультурних чинників в українській ментальності	8
3. Главінська О.Д. Усвідомлення дитиною своєї суб'єктності як необхідна умова формування адекватної самооцінки	14
4. Івашкевич Е.З. Психологічне обґрунтування діалогічності пізнавальної діяльності як комунікативного процесу	19
5. Савуляк В.О. Психосоціальні фактори наркотичної залежності.....	24
6. Безлюдна В.І. Актуалізація комунікативної потреби у дітей дошкільного віку.....	29
7. Янцур Л.А., Верусь Н.С. Психолого-педагогічні умови формування зображувальної діяльності у дітей третього року життя	36
8. Косарева О.І. Психолого-педагогічні особливості конфліктів дошкільників з батьками в сім'ї.....	39
9. Корчакова Н.В. Усвідомлення молодшими школярами сутності презентаційної ситуації та власних самопрезентаційних намірів.....	42
10. Одолінський В.Г. До проблеми соціалізації молодших школярів.....	46
11. Рудюк О.В. До проблеми внутрішньоособистісного конфлікту у юнаків в ситуації соціальної депривації 48	
12. Михальчук Н.О. Психологічні аспекти проведення дискусій в межах мікрогруп на уроках іноземної мови в середній школі.....	53
13. Цуканова М.С. Основні аспекти проблеми психічних кризових станів, які виникають у неповнолітніх засуджених під час відбування покарання.....	55
14. Середюк Л.А. Розширення сфери діяльності та самодіяльності учнів, як умова оптимізації самовираження старшокласників.....	58
15. Наумчук Г.І. Педагогічні умови національного виховання дітей в сім'ї.....	62
16. Харламенко В.Б. Професійна орієнтація учнівської молоді як соціально-педагогічна проблема	66
17. Мельник О.В. Зміст і структура профконсультаційної роботи із школярами.....	70
18. Капустіна О.В. Методика професійного самовизначення Д.Голланда.....	74
19. Рудницька Н.Ю. Методи вивчення краєзнавчого матеріалу учнями шкіл Волині (1917-1932 рр.)	79
20. Шарапова Т.М. Методика застосування рейтингової системи оцінювання навчальних досягнень школярів при вивченні курсу "Екологія".....	81
21. Кільдеров Д.Е. Уявні просторові перетворення як основа оперування динамічними образами об'ємних предметів	87
22. Ковбаса Ю.М. Вимоги до змісту навчання основам бухгалтерського обліку у 10-11-х класах середніх загальноосвітніх закладів	91
23. Сингаївський Д.В., Белошицький О.О., Ковальов В.М. Оновлення змісту трудової підготовки молоді на основі технічної творчості	94
24. Ващук О.В. Використання комп'ютерних технологій у навчальному процесі учнів 5-7 класів.....	98
25. Хоронжевський О.М. Формування гігієнічної культури у школярів основної школи в процесі трудового навчання – запорука профілактики професійних захворювань	103
26. Онишко Н.П. Школи з альтернативною формою навчання у системі освіти Німеччини.....	105
27. Якимчук С.Н. Музичне мистецтво як один із провідних засобів виховання особистості	110
28. Левківський М.В. Історико-педагогічне краєзнавство у формуванні компетентності майбутнього вчителя 112	
29. Литвиненко С.А. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності з молодшими школярами	116
30. Бородіна К.І., Кмець А.М. Структура екологічної свідомості студентів педагогічного вузу.....	120
31. Герман Н.В. Проблеми професійної підготовки вчителя в процесі вивчення дисципліни „Безпека життєдіяльності людини”	123
32. Козяр М.М., Янцур М.С., Хомяк О.Л. Деякі аспекти методичного забезпечення процесу вивчення машинної графіки у вищій школі.....	126
33. Джеджула О.М. Попередні умови побудови моделі графічної діяльності студента.....	131
34. Козяр М.М., Гордійчук І.І., Вовк В.Ф., Лебедюк Є.А. Система контролю знань студентів з інженерної графіки 133	
35. Черуха Н.В. Індивідуалізація процесу навчання іноземних мов для спеціальних цілей: сутність, особливості, сучасні проблеми	137
36. Янцур М.С., Войтко А.І. Використання модульно-рейтингової системи навчання в підготовці майбутніх вчителів до профорієнтаційної роботи з учнями	140
37. Осницька Т.Р. Педагогічні ідеї духовно-морального виховання учнівської та студентської молоді в педагогічній спадщині С.Я. Дем'янчука	146

38. Яковенко Л.П. Художнє мислення: зміст, структура, проблеми формування засобами музичного мистецтва	148
39. Вакульчук М.В., Шолудько Н.Г. Красномовство – мистецтво формування риторичної культури особистості в умовах вищої школи.....	152
40. Савчин Л.М. Культурологічні концепції та їх реалізація в системі вищої освіти	155
41. Станіславська К.І. Про деякі аспекти розвитку музичного сприймання студентів режисерських спеціалізацій	159
42. Ярмачук Т.М. Формування у студентів вмінь та навичок виконання творів французьких клавесиністів	163
43. Піддубник В.Г. Розвиток професійних умінь і навичок студентів на уроках хорового сольфеджіо	167
44. Тарчинська Ю.Г. Проблема формування навичок виразного виконання в аспекті розвитку техніки гри на фортепіано	168
45. Сверлюк Я.В. Психолого-педагогічні основи керування оркестровим колективом	173
46. Димченко С.С. Педагогічна і диригентська спадщина М.Малька в історичному часі української музичної культури.....	175
47. Сіончук О.В. Формування художніх цінностей особистості засобами музичного мистецтва	180
48. Скільська Л.І. Специфічні особливості роботи з дитячим хоровим колективом.....	182
49. Гаврилова Г.П. Громадянське виховання молоді засобами народознавства на матеріалі української літератури	185
50. Чичановська Н.Ф. Художньо-творчий розвиток учнівської молоді Рівненщини в умовах національного відродження.....	189
Відомості про авторів	192

Наукове видання

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в
закладах освіти

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 25

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.
Технічний редактор Курченко Н.Б.
Комп'ютерна верстка Хомяк О.Л.

Здано до набору 12.12.2002 р. Підписано до друку 31.01.2003 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 27,96. Обл. вид. арк. 28,38. Замовлення № 17/1. Тираж 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки
(к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59   **Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в
закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 25. —
Рівне: РДГУ, 2003. — 196 с.**

ISBN 966 — 7281 — 07 — 6.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії педагогіки, психології, дидактики, історії педагогіки, методики навчання, виховання, розвитку, трудової та графічної підготовки і профорієнтації дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20